

Yliopistokirjastojen rahoitus selvityksessä paljastui useita yliopistokirjastojen rahoitusta koskevia epäkohtia

Suomen yliopistokirjastojen neuvoston aloitteesta ja opetusministeriön tuella on 29.8.2007 valmistunut yliopistokirjastojen rahoituksen perusselvitys. Selvityksen tekijän, professori Sinikka Koskialan mukaan tarvittaisiin pikaisesti korjausta yliopistokirjastojen elektronisten lisenssimaksujen kustannusten kattamiseen. Lisäksi hänen mielestään yliopistokirjastojen tilakustannusten kasvun pitäisi näkyä yliopistokirjastojen rahoituksen nousuna ja kilpaillun tutkimusrahoituksen kirjastokustannukset tulisi kattaa eränä täydentävästä rahoituksesta. Koskiala pitää yliopistokirjastojen vapaaehtoisella yhteistyöllä saavutettuja tuloksia merkittävänä ja ehdottaa yliopistokirjastojen yhteistoiminnalle aikaisempaa laajempaa opetusministeriön tukea.

Perustoimintojen rahoitus

Vuoden 2005 tietojen perusteella yliopistokirjastojen budjetista keskimäärin lähes 90 prosenttia perustuu budjettirahoitukseen. Muita rahoituslähteitä ovat muu julkinen rahoitus, maksullisen palvelun tuotot, muu rahoitus ja yksityinen rahoitus. Suurin menoerä ovat henkilöstön palkat ja koulutus, jotka muodostavat keskimäärin noin 40 prosenttia. Tietoaineiston hankinta (ml. tutkimuskirjallisuus ja tieteelliset aikakauslehdet) ja tilat vievät molemmat yli 20 prosenttia budjetista. Muita merkittäviä menoja aiheutuu muun muassa tietotekniikasta ja tietoliikenteestä.

Tarkasteltaessa kustannuksia pitkällä aikavälillä selvityksestä käy ilmi, että yliopistokirjastojen rahoitus ei ole noussut samassa suhteessa kuin yliopistojen kokonaisrahoitus¹. Kansainvälisten tietojen mukaan kirjastojen kustannukset sen sijaan ovat nousseet. Esimerkiksi englantilaisten yliopistojen palkka- ja hintaindeksien (HEPPI) tarkastelussa kirjastojen kustannukset ovat nousseet voimakkaammin kuin korkeakouluopetuksen kustannukset keskimäärin. Kirjastojen palkka- ja hintaindeksi on siellä kohonnut 79 prosenttia vuodesta 1996 vuoteen 2005. Nousu aiheutuu kirjoista, lehdistä ja muista kustannuksista.²

Yliopistokirjastojen henkilöstömenot ovat yliopistokirjastojen rahoitus selvityksen tietojen perusteella suhteellisesti hieman vähentyneet³ siitäkin huolimatta, että mm. julkaisutoiminnassa tapahtuneet muutokset ja informaatiolukutaidon opetuksen lisääntyminen ovat tuoneet kirjastoille uusia tehtäviä. Palkka- ja koulutuskustannuksiin kohdistuu kustannuspaineita, koska tehtävät kirjastoissa ovat yhä vaativampia ja myös aivan uudenlaisia. Esimerkiksi Vaasan tiedekirjasto Tritoniassa 40 prosenttia henkilöstöstä toimii muissa kuin vakiintuneissa kirjastotehtävissä.

Tilakulut ovat vähitellen haukanneet yhä suuremman osuuden kirjastojen budjeteista erityisesti 2000-luvulla⁴. Selvityksessä näkyi myös selkeästi tietotekniikka- ja tietoliikennekustannusten

1 Yliopistokirjastojen rahoituksen perusselvityksen kuva 3 sivulla 11 ja 5 sivulla 12.

2 <http://www.universitiesuk.ac.uk/statistics/heppi/jul2006.asp>

3 Yliopistokirjastojen rahoituksen perusselvitys kuva 13 sivulla 30.

4 Yliopistokirjastojen rahoituksen perusselvitys kuva 13 sivulla 30. Liiteosan taulukko 6 sivulla 9.

ilmaantuminen niin ikään 2000-luvulla kirjastopalveluiden siirryttyä entistä enemmän saavutettavaksi verkon kautta.⁵

Tietoyhteiskunnan palvelutehtävä tuo jatkuvasti uusia haasteita

Selvitys käynnistettiin tilanteessa, jossa yliopistokirjastoissa koettiin vaikeaksi vastaanottaa jatkuvasti uusia tehtäviä sekä ylläpitää laadukkaita palveluja ja kokoelmia hintojen koko ajan noustessa ja rahoituksen hiipuesssa.

Yliopistokirjastot ovat opetus- ja tutkimustoiminnan välttämätön edellytys ja toisaalta ne palvelevat yleistä tieteellistä tiedontarvetta. Yliopistokirjastojen yhteiskunnallinen palvelutehtävä on huomattava. Esimerkiksi taideyliopistojen kirjastot toimivat alansa keskuskirjastoina ja niiden asiakaskunnasta yli puolet on korkeakoulujen ulkopuolelta. Myös mm. Helsingin kauppakorkeakoulun kirjastossa ulkopuoliset tiedon tarvitsijat ovat enemmistö.⁶ Yliopistokirjastot kannattavat mahdollisimman suurta maksutonta tieteellisen tiedon välittämistä, ja tällainen ajattelutapa saa tukea opetusministeriön infrastruktuuryöryhmältä. Yliopistokirjastot pitävät tärkeänä selvittää, miten laajan ilmaispalvelun rahoitus organisoidaan.

Yliopistokirjastot vastaavat tiedonhaun perusopastuksesta ja opetussuunnitelman mukaisesta informaatiolukutaidon opetuksesta yliopistoissa. Osa kirjastoista on laajentanut toimintansa kattamaan myös oppimiskeskuspalvelut, joissa yhdistyvät opiskelijoille tarjottavat tilat, aineistot ja neuvontapalvelut sekä opetusta tukeva tieto- ja viestintäteknikan koulutus ja mediatuotanto. Opiskelijat edellyttävät itsenäiseen opiskeluun soveltuvien luku- ja atk-työskentelypaikkojen lisäksi yliopistokirjastoilta yhä enemmän myös ryhmätöiden tekemiseen soveltuvia tiloja.

Osa yliopistokirjastoista osallistuu oman yliopistonsa julkaisu toimintaan huolehtimalla mm. väitöskirjojen julkaisemisesta, usein myös elektronisessa muodossa. Julkaisu toimintaan liittyvät tehtävät lisääntyvät yliopistokirjastoissa tulevaisuudessa, kun verkkojulkaisemisen ja -palvelujen, elektronisten aineistojen ja erilaisten tietokantojen sekä julkaisuarkistojen suunnittelun ja ylläpidon tarve kasvaa.

Kirjastoilla enää vähän mahdollisuuksia säästää

Yliopistokirjastojen budjettien todelliset joustomahdollisuudet ovat vähäiset. Niiden suurimmista menoeristä⁷ tila- ja palkkakustannukset ovat varsin kiinteitä. Aineistomenot, joista periaatteessa voitaisiin joustaa, koostuvat paljolti elektronisten lehtien paketeista, joista monet ovat voimassa useampia vuosia kerrallaan ja joiden hankintapäätökset siten sitovat hankintamäärärahoja useaksi vuodeksi. Nämä lehtipaketit ovat kuitenkin yliopistokirjastojen keskeinen palvelu tutkijoille.

Jonkin verran kustannussäästöjä kirjastoissa on saatu lakkauttamalla täysin sellaisten lehtien tilaaminen, jotka hankitaan elektronisessa muodossa. Lisäksi kustannuksia on vuosien mittaan säästetty yliopistokirjastojen yhteistyöllä konsortioissa kehittämällä yhteisesti kirjastojärjestelmää ja useiden kirjastojen tarpeita palvelevaa keskitettyä elektronisten aineistojen hankintaa. Kansallisella tasolla kirjastot ovat vapaaehtoisella yhteistyöllä toteuttaneet jo keskeisiä rakenteellisia muutoksia, joilla on pystytty huomattavasti parantamaan yliopistokirjastojen asiakkailleen tarjoamia palveluja. Nykyisessä muodossa yhteisten kirjastopalveluiden kehittäminen vaatii varsin paljon myös yliopistokirjastojen omaa työpanosta.

5 Yliopistokirjastojen rahoituksen perusselvityksen kuva 14 sivulla 31.

6 Yliopistokirjastojen rahoituksen perusselvityksen taulukko 34 sivulla 53.

7 Yliopistokirjastojen rahoituksen perusselvitys: kuva 12 sivulla 30.

Yliopistotasolla on vähennetty erillisten tiede- ja laituskirjastojen määrää. Lisäksi toimintoja on automatisoitu ja työtapoja on järjeistetty.

Ulkopuolisiin palveluihin tarvitaan erillisrahoitus

Koskiala kiinnittää selvityksessä huomiota siihen, että kirjastojen rahoitus on valtaosin budjettirahoitusta⁸, jolla hoidetaan kirjastoissa myös yliopistoon täydentävällä rahoituksella palkatun tutkijakunnan kirjastopalveluja. Hän toteaa, että tietoaineistojen osalta yliopistot eivät nykyisellään täytä edellytystä siitä, että kilpailulla tutkimusrahoituksella katettaisiin infrastruktuurikustannukset. Hän pitää välttämättömänä, että ulkopuolisen rahoituksen yleiskustannuserästä ohjataan kaikissa yliopistokirjastoissa osuus kirjastotoiminnan rahoitukseen. Myös yliopistokirjastot ovat sitä mieltä, että täydentävällä rahoituksella palkattavan tutkijakunnan palvelujen rahoitukseen olisi syytä kehittää yhteinen menettelytapa. Kirjasto- ja verkkoaineistopalveluja yliopistollisille sairaaloille tarjottaessa yliopistollisten sairaaloiden tulisi kohdentaa osuus budjettimenoistaan yliopistokirjastolle tai maksaa osa lääketieteellisten kirjastopalveluiden kuluista.

Suora budjettirahoitus toiminnan elinehto

Kirjastoilla on vain pieniä mahdollisuuksia hankkia omaa rahoitusta toiminnalleen. Selvityksen mukaan yliopistokirjastot kokevat, että ne tuskin pystyvät nostamaan perinteisten kirjastopalvelujen maksupalvelutuloja. Pääasiallisimmin yliopistokirjastot saavat tulonsa myöhästymis-, korvaus-, tulostus- ja kopiointimaksutyypisistä palveluista sekä kustannustoimintaa harjoittavat kirjastot myös julkaisutoiminnan tuloista.

Uudet palvelut ja tietokannat voisivat olla tulolähde, mutta niiden kehittäminen ja ylläpito aiheuttavat huomattavaa lisärahoitustarvetta eikä niiden liiketaloudellisesta kannattavuudesta ole takeita. Suora budjettirahoitus on kirjastoille ainoa mahdollisuus riittävän palvelutason ylläpitämiseksi.

Elektroniset tietoaineistot

Keskeisimmät tieteelliset aineistot turvattava pysyvillä rahoitusratkaisuilla

Yliopistojen tutkimuksen ja opetuksen infrastruktuuri ja kirjastot sen osana tarvitsevat kattavaa, jatkuvaa ja riittävän tasoista rahoitusta. Keskitetysti hankituista elektronisista aineistoista yliopistokirjastot maksavat selvityksen perusteella yli 70 prosenttia itse. Kaikista yliopistokirjastojen tietoaineistohankinnoista keskitetty tuki muodostaa vain kymmenisen prosenttia, koska yliopistokirjastot vastaavat kaiken painetun aineiston ja keskitetyn hankinnan ulkopuolelle jäävän elektronisen aineiston hankintakustannuksista. Suurin osa tutkimuskirjallisuudesta hankitaan kirjastojen kautta, mutta yliopistojen laitokset hankkivat osan kirjoista ja lehdistä suoraan.

Yliopistokirjastojen rahoituksen perusselvityksessä nostetaan esiin ajatus siitä, että valtionhallinto kustantaisi yliopistokirjastojen elektronisista aineistoista keskeisimmät tieteelliset perusaineistot kokonaisuudessaan. Myös kirjastosektorit esittivät keväällä aikaisempaa laajempaa yhteiskunnan aineistotukea yhteisjulkilausumassaan, jossa toivottiin 5-10 miljoonan euron varausta hallitusohjelmaan tieteellisten ja kansalaisten elektronisten perustietoaineistojen hankintaan.

Jos keskeisimmät tieteelliset perusaineistot kustannettaisiin kokonaan valtion rahoituksella korkeakoulujen ja yliopistollisten sairaaloiden käyttöön, hankinnat yksinkertaistuisivat ja kaikkien

⁸ Yliopistokirjastojen rahoituksen perusselvityksen taulukko 1 sivulla 7, 4 sivulla 9 ja 5 sivulla 10.

yliopistojen tutkijoille, opettajille ja opiskelijoille voitaisiin taata aineistojen tarjonta tasapuolisesti. Menettelyllä varmistettaisiin tutkimuksen tietoaineistojen infrastruktuurin vakaus ja jatkuvuus edellyttäen, että rahoitus sidotaan suoraan vuosittaisiin hankintoihin.

Opetusministeriön infrastruktuuryöryhmän muistiossa tutkimusinfrastruktuurit määritellään tutkimusvälineiden, laitteistojen, aineistojen ja palvelujen varannoksi, joka mahdollistaa tutkimus- ja kehitystyön innovaatioketjun eri osissa, tukee organisoitunutta tutkimustyötä sekä ylläpitää tutkimuskapasiteettia. Työryhmä esittää aikaisempaa keskittyneempää tutkimusinfrastruktuurien suunnittelua, suurempaa rahoituspanosta, pitkäkestoisia rahoitusratkaisuja ja pysyviä rakenteita rahoituksen järjestämiseksi. Rahoitus järjestettäisiin valtionyhtiöiden myynnistä saatavilla tuloilla. Yliopistokirjastoissa nähdään, että kirjastoaineistot olisi otettava samanlaiseksi tieteen ja tutkimuksen teon perusvälineeksi kuin esimerkiksi laboratoriolaitteet ja niille olisi tarjottava samanlaiset lisärahoitusmahdollisuudet. Näin asian näkee myös opetusministeriön infrastruktuuryöryhmä, joka on kiinnittänyt huomiota siihen, että muistiorganisaatioille tulee taata riittävät resurssit käyttölisensseihin ja digitointiin.

Yliopistojen ohella huippututkimuksesta vastaavat tutkimuslaitokset, jotka toimivat eri ministeriöiden hallinnonaloilla. Tutkimuksen verkottuminen ja tutkimusyhteistyö edellyttävät eri hallinnonaloilla ja organisaatioissa saatavilla olevia, kansallisten tutkimuslinjausten mukaisia perustietoaineistoja. Yliopistokirjastot toivovat, että valtionhallinto parantaisi tutkimuksen kansainvälistä kilpailukykyä rahoittamalla tutkimuksen tarpeita vastaavaa, monialaista tietoympäristöä yli hallintorajojen.

Yhteistyö

Vähäisessä resurssitilanteessa yhteishankkeilla tärkeä merkitys

Yliopistokirjastot ovat saavuttaneet tähänastiset tuloksensa pitkäjänteisen yhteistyön avulla, joka on edellyttänyt yksittäisiltä kirjastoilta paikoitellen suhteettoman suurta työpanosta. Yhteisjärjestelyillä ne ovat kuitenkin voineet kehittää toimintoja, joihin yhdellä kirjastolla ei yksinään ole voimavaroja.

Koska kirjastoilla on varsin rajalliset kehittämisresurssit, yhteisillä hankkeilla on tärkeä merkitys toiminnan kehittämisessä. Yliopistokirjastojen rahoitus selvityksen yhteenvedossa Koskiala toteaa, että Suomen yliopistokirjastojen neuvoston yhteistyölle olisi jatkossa syytä saada aikaisempaa laajempaa opetusministeriön taloudellista tukea. Yliopistokirjaston neuvosto toivoo tasavertaisen hankerahoituksen lisäksi pysyvää rakennetta vakituisen henkilötyöpanoksen ja yhteistoimintabudjetin muodossa, joista kumpaakaan sillä ei ole tällä hetkellä käytössä.

Nykyisillä resursseilla Suomen yliopistokirjastojen neuvosto ei ole pystynyt paneutumaan yhteisesti yliopistokirjastojen kansainvälisiin valmiuksiin esimerkiksi määrittelemällä kansainvälisen palvelutoiminnan laatu- ja vaikuttavuuskriteereitä.

Digitointikehitys edellyttää yhteishankkeiden lisäksi rahoitusta myös yksittäisten kirjastojen omiin ja yhteisiin digitointihankkeisiin. Yliopistokirjastojen näkökulmasta olisi ajankohtaista selvittää Open Access -julkaisemisen ylläpito- ja yhteistoimintamallien sekä teknisten ratkaisujen soveltuvuus ja kustannusvaikutukset yliopistokirjastojen toimintaan.

Arvioinnin kehittäminen

Luotettava arviointi edellyttäisi käytäntöjen muutosta yliopistotasolla

Yliopistokirjastojen rahoituksen seuraamiseen ja vertaamiseen saataisiin tilastoista nykyistä parempi ja luotettavampi pohja, jos yliopistokirjastot voisivat noudattaa yhtenäisiä käytäntöjä tilastoinnissa ja yliopistot voisivat keskenään sopia yhdenmukaisista kirjanpitoperiaatteista ja laskujen tiliöinnin menettelytavoista. Arviointi kohdentuisi parhaiten, jos opetusministeriö ja yliopistot voisivat sopia yliopistokirjastojen kanssa siitä, minkälaisia tunnuslukuja ja tieteellisten kirjastojen tietoja organisatorisesti sekä kansallisesti ja kansainvälisesti seurataan. Tietojen seurantaan tulisi tuottaa valmisraportit.

Yliopistokirjastojen saama riittävä rahoitus luo edellytykset kirjastojen toiminnan laadulle. Yliopistokirjastojen kannalta olisi toivottavaa, että opetusministeriön ja korkeakoulujen välisissä tulosneuvotteluissa tarkasteltaisiin myös kirjastotoiminnan tavoitteita sekä kirjastojen rahoitusta. Näin voitaisiin taata korkeatasoisen tutkimuksen, opetuksen ja opiskelun vaatimat tietoaineistot ja palvelut.

Professori Koskiala toteaa yliopistokirjastojen rahoitus selvityksessä, että yliopistokirjastojen rahoitusneuvotteluissa on varsin erilaisia menettelyjä. Yliopistokirjastojen näkökulmasta neuvottelut tulisi nykyistä paremmin kytkeä niihin yliopistojen toiminnan muutoksiin, joilla on vaikutuksia kirjastopalveluihin (opiskelijamäärät, kansainvälinen liikkuvuus, tutkimustoiminnan kasvu). Neuvotteluissa tulisi myös ottaa huomioon, että yliopistokirjastot toimivat verkostomaisesti ja merkittävä osa niiden rahoituksesta on sidottu synergiaetuja tuottavaan verkostomaiseen toimintaan (esim. yhteinen kirjastojärjestelmä ja aineistokonsortiot).

Myös yliopistojen väliset ja kirjastojen keskinäiset yhteenliittymät ja uudenlaiset yhteistyömuodot osana yliopistolaitoksen rakenteellista kehittämistä vaativat neuvottelukäytäntöjen ja sopimusten uudistamista.

Perusselvityksen lisäksi tarvitaan erillisselvityksiä ja tutkimustietoa

Kirjastotoiminnan rakenteellinen kehittäminen osana korkeakoulujen rakenteellista muutosta sekä korkeakoulukirjastojen kehittämisen yhteistoimintamuodot edellyttävät yliopistokirjastojen mielestä erillisselvitystä ja –tutkimusta.

Yliopistojen ja kirjastojen organisaatiomuutosten sekä yliopistolakiuudistuksen mahdolliset vaikutukset tieteellisten kirjastojen toimintaan sekä tasa-arvoiseen tietoaineistojen saantiin tulee olla tiedossa ennen päätöksentekoa. Erityisesti siirtyminen digitaalisten tietoaineistojen käyttöön on muuttanut kirjastojen kokoelmien omistamisen taloudellista juridiikkaa ja tähän voi yliopistojen taloudellisella rakenteella olla merkittäviä kustannuksia kohottavia vaikutuksia. Yliopistokirjastojen kannalta on keskeistä, että yliopistokirjastot näyttäytyvät jatkossa selkeästi yliopistollista opetusta ja tutkimusta tukevinä laitoksina.